

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

ФАРҒОНА ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

**FarDU.
ILMIY
XABARLAR-**

1995 йилдан нашр этилади
Йилда 6 марта чиқади

4-2017
август

**НАУЧНЫЙ
ВЕСТНИК.
ФерГУ**

Издаётся с 1995 года
Выходит 6 раз в год

Г.АКРАМОВА	
Номинатив бирликлар функцияларини ўрганиш ва уларни ўқув жараёнида қўллаш	70
Ш.ЮСУПОВА	
Инглиз ва ўзбек тилларидаги зоонимлар иштирок этган фразеологизмларни таржима қилиш хусусида	73
Ғ.ХОШИМОВ, А.ЗИЯЕВ	
“Интенсификация/деинтенсификация” концептуал семантикаси вербализатор-ларининг когнитив типологияси	75
Н.АЛИЕВА	
Инглиз ва рус тилларидаги кичрайтириш маъносидаги фразеологик бирикмаларнинг тиллараро корреспонденцияси	82
Қ.КАХАРОВ	
Ўзбек ва немис халқлари мулоқотида паралингвистик воситаларнинг қўлланилиши	85

ПЕДАГОГИКА, ПСИХОЛОГИЯ

М.АДҲАМОВ, М.ЖАЛИЛОВ	
Бошланғич синф ўқувчиларида иқтисодий маданият элементларини шакллантириш	88
З.БОБОЕВА, С.ЙУЛДАШЕВА	
Тасвирий санъатга оид энг қадимги маконлар	91
Р.ДЖАЛИЛОВА	
Буюк тасвирий санъат усталари ижодининг узлуксиз таълимдаги ўрни	94

ИЛМИЙ АХБОРОТ

Н.МИРЗАКАРИМОВА	
Эҳтимоллар назарияси ва математик статистика фанини ўқитишнинг баъзи хусусиятлари	96
Ш.ЯКУБОВА, Н.НОСИРОВ, З.ОЛИМОВА, Ф.БИЛОЛОВА	
Ўрта махсус ўқув юртларида физикадан ўқув тажрибаларининг кўринишлари ва уларнинг вазифаларини ўрганиш	98
М.РАСУЛОВА, Ф.РАСУЛОВ, У.БОЛТАБОЕВ	
Қон ва сийдик таркибидаги сийдик кислотасининг миқдорига гиперурикемиядаги боғлиқлигини тажрибада ўрганиш	100
Д.ҚОДИРОВА, С.ТҲХТАЕВ	
Кальций хлорат - фосфат учэтаноламмоний – сув системасининг эрувчанлик диаграммаси	102
Н.ЖУРАҚҲЗИЕВ	
“Хуастуанифт”да самовий культ функциялари ҳамда осмон билан боғлиқ тушунчалар	105
Д.ТЕШАБОЕВ	
“Маснавий ҳикматлари” асарида қўлланган ҳавола бўлакли қўшма гапларнинг шаклий тузилиши	107
З.АКБАРОВА	
Тил ва унинг функциялари ҳақида	109
З.САЛАХИДИНОВА	
И.С.Тургенов прозасида фразеологик бирикмаларнинг функционал вазифаси	111
Н.ҚАРШИЕВ	
Қоракўл териларининг тур ва навларини англатувчи атамалар	113
Н.АББАСОВА, М.ХОДЖАЕВА	
Ўқувчиларда хорижий тил савияси ҳосил бўлишида ролли ўйинлардан самарали фойдаланиш	115
Б. СОТВОЛДИЕВ	
Инглиз ва ўзбек тилларида лексик жаргон ва арголарнинг лингвистик моҳияти	116
Г.ЙУЛДАШЕВА	
Информатика фанининг бошқа фанлар билан интеграция алоқалари	118
Д.НУРАЛИЕВА	
Оилага психологик хизмат кўрсатиш орқали шахснинг ижтимоий ўрнини белгилаш	121

ХОТИРА

Наримон Нурматович ҚОРИЕВ	124
--	-----

ТАҚРИЗ. БИБЛИОГРАФИЯ

Библиогрaфия	125
--------------------	-----

ТИЛ ВА УНИНГ ФУНКЦИЯЛАРИ ҲАҚИДА

З.Ақбарова

Аннотация

Мазкур мақолада тил ва унинг функциялари ҳамда коммуникативлик инсонлар ўртасидаги мулоқотнинг асосий механизми эканлиги ёритилган.

Аннотация

В данной статье рассматриваются вопросы языка и его функций, а также коммуникативность как основной механизм общения людей.

Annotation

The given article reveals the issues of the language and its' functions along with the communicativeness, which is considered to be the main function of the language as the basic mechanism of communication

Таянч сўз ва иборалар: тил, тилнинг вазифалари, тилнинг бош вазифаси, коммуникативлик, мулоқот, нутқ, эмбрионал “тил”, вербал тил.

Ключевые слова и выражения: язык, функции языка, основные функции языка, коммуникативность, общение, речь, эмбриональный язык, вербальный язык.

Key words and expressions: language, function of a language, main functions of a language, communicativeness, communications, speech, embryonic language, verbal language.

Инсон тилида товуш ва унинг ўрни ҳақида адабиётнинг йирик назариётчиси академик Л.И.Тимофеевнинг “Слова в стихе” номли китобида ғоят қизиқарли фикрлар берилди. Унингча, кейинчалик тил, нутқ номлари билан юритиладиган товуш инсоният маданиятининг бешиги деб аталмиш томон кўз илғамас ҳолда яқинлашишни бошлайди, унда ҳаёт фактларидан шу ҳаётни англаш фактлари униб чиқади. Дастлаб у ёки бу эмоционал ҳолатларни кўзғатувчи, бевосита ўзига боғланиб турадиган воқелик ҳодисаларига ўта жўн субъектив муносабат тарзида бўлган. Олд тил ўзининг бошланиши, пайдо бўлишида фақат соф эмоционал бўла олар эди. “Ҳайвонлар тили”, унинг товушли ёзувлари борасида олиб борилган ҳозирги замон тадқиқотлари бунга гувоҳлик беради. Бу олд тил, энг аввало, ситуативдир, яъни ҳаёт, яшаш муҳити вужудга келтирган товуш билан бевосита, органик алоқададир...

Эмбрионал “тил” – бу, эмоционал олд тил бўлиб, ўз асосига кўра, полисемантик, окказионал, ситуатив тилдир, ташвишли, таҳдидли, хавфли, ҳалокатга олиб бориши мумкин бўлган аниқ лаҳза, аниқ вазиятлардагина вужудга келади, намоён бўлади. Эмбрионал, вербаллик ва сўзлиликгача бўлган дастлабки тил экстремал вазиятларда дунёга келади ва шунинг учун ҳам у тўлалигича эмоционалдир... Вербал тил вужудга келиши, шаклланиши билан коммуникативликдан, ҳайвонлар “тили” да имкони бўлмаган

ашёвийлик томон ўсиб ўтади. Дастлабки тил – олд тилни шартли равишда “нутқ – кураш” деб, вербал тилни эса “нутқ – мулоқот” деб аташ мумкин... “Нутқ – кураш” бир лаҳзали, тасодифийлик билан боғлиқ бўлса, “нутқ – мулоқот” кўп лаҳзалидир [1.36].

Юқоридаги қараш ва назариялар бўйича гапириш механизми, шу механизмни вужудга келтирувчи ва ташкил этувчилари сифатида психологик ва физиологик омилларга асосий эътибор қаратилган. Физиологик омил ҳаракатланувчи аппаратни созлайди, шакллантиради, у товушни бир хилликдан чиқаради, унинг социал функция бажариши учун хизмат қилади. Психологик омил эса, ана шу аппаратни ҳаракатга келтиради. Ҳар иккиси биргаликда тилни “ишлаб чиқаради”. “Ҳис-туйғу ифодалашнинг товуш воситалари бора-бора нарсалар, уларнинг хусусиятлари ҳамда муносабатларини англаувчи восита сифатида шаклланиб борадилар, олдиндан ўйлаб қўйилган хабар-ахборот бериш функциясини бошлайдилар” [3.816].

Инсон тили бир ёқлама бўлиб, фақат коммуникатив функция майдонида қолиб кетмайди, у ҳайвон ва қушлар “тили” дан фарқ қилади, бу тил ҳақида гапирилганда,... ҳайвонлар “тили” қанчалар қулай бўлмасин, фақат коммуникация воситасидир; инсон тили оламни билиш ва шунинг билан бирга, кишилараро мулоқот механизмидир [4.185]. Инсон тили унинг “руҳий қудратини доимий

З.Ақбарова – ФарДУ ўзбек тилшунослиги кафедраси доценти, филология фанлари номзоди.

фаолиятга йўналтирувчи ҳодисалардан биридир” [5.52].

Шундай қилиб, инсонлар орасидаги муносабатларнинг сигнал воситаси бўлган товуш товушли тил учун асос бўлиб хизмат қилиш орқали ашёвий тилга ўсиб ўтади. Бу эволюцияда мурожаат етакчи роль ўйнайди. Мана шу мурожаат майдонидаги эҳтиёжнинг тинимсиз кенгайиб бириши туфайли тилнинг онг ва тафаккур билан ўзаро алоқадорлик ва шартланганлиги, функцияси ҳам биргаликда кенгайиб, чуқур мазмунийлик касб этиб боради. Инсон онгида акс этган бутун борлиқни – объектив реалликнинг тўпловчиси, жамловчиси, қайд этувчиси даражасида шаклланади. Бу жараёнда унинг ўзи иккинчи борлиққа – биринчи борлиқни ўзида умумлаштириб ифодаловчи воситага айланади. Бу ҳақда А.Г.Спиркин ҳамда В.В.Мартиновлар хулосаларига муносабат билдириб Е.Н.Панов шундай ёзади: “Фақат тил туфайли инсон яқка предмет ва ҳодисалар биланидан уларнинг тушунча шаклидаги умумлашган инъикосига ўтиш имконига эга бўлади”. Борлиқ ҳақидаги барча билимлар инсон хотираси ва тилида яшайди ... лингвист В.В.Мартинов тилни бизни ўраб турувчи ташқи реаллик бўлган “1-Борлиқ”дан фарқли равишда “2-Борлиқ”, деб жуда топиб номлаган [6.9-31].

Шу маънода тил инсон онгли фаолияти ва тафаккурининг бир элементиدير. У маълумотлар тўпловчи, жамловчи, биринчи борлиқни акс эттирувчи бир бутун системадан иборат бўлиш билан бирга, ҳам интеллектуал, ҳам руҳий-маънавий олам яралишида иштирок этади [7.65]. Тафаккур фаолияти туфайли қайтадан руҳий-маънавий дунё сифатида яратилган моддий дунё инсон онгида тилдаги

материя сифатида мавжуд бўлади ва яшайди, тил “нарс ва ҳодисалар дунёсининг материални фикр шаклида қайта қуяди” [8.54], аини шу хусусияти туфайли Е.Н.Панов ва В.Ф.Петренколар томонидан тасдиқланган В.В.Мартинов ҳамда А.Р.Луриялар белгилаганидек, иккинчи борлиққа айланади. Иккинчи борлиқ бўлмиш тилнинг пайдо бўлиши бўйича қарашларнинг бир хил эмаслиги, турли даврларда турлича бўлганлигига қарамасдан, муносабат, ўзгага муносабатнинг ифодаланиши ўзгармай қола берган.

Тилшунослик тарихида шундай даврлар ҳам бўлганки, тилнинг бош вазифаси ҳисоблаб келинган коммуникатив функция иккинчи планга сурилиб, унинг моҳияти бу вазифадан келиб чиқиб қаралмаган. “Энг янги тилшуносликнинг асосчиларидан бири В.Гумбольдт учун тил “жамиятдаги одамлар муносабатининг ташқи воситаси” сифатида эмас, балки дунёни билиш воситаси, “улар (кишилар) нинг ақл кучлари ва дунёқарашлари вужудга келиш тараққиётининг “ воситаси сифатида пайдо бўлади [9.6].

Кўринадики, тилда ақл ва дунёқарашни вужудга келтирувчи, шакллантирувчи таассуротлар акс этади. Шу маънода “тил инсоннинг турли сезгилари орқали идрок қилинган таассуротларининг онгли равишда товушлар орқали ифодаланишидир” [10.344].

Хуллас, тилнинг пайдо бўлиш заминида ҳам, сигнал “тил”дан ашёвий тилга томон тараққий этиш, тафаккур билан биргаликда “ишлаш”, функцияларининг кенгайиб ва чуқурлашиб, кўп қиррали бўлиб бориш заминида ҳам, доимий равишдаги эҳтиёж сифатида марказий ўринини эгаллаб келган.

Адабиётлар:

1. Рождественский Ю.В. Лекции по общему языкознанию. – М.: Высшая школа, 1990.
2. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. – М.: Советская энциклопедия, 1969.
3. Философский энциклопедический словарь. – М.: Советская энциклопедия, 1983.
4. Панов Е.Н. Знаки, символы, языки. – М.: Знание, 1980.
5. Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию. – М.: Прогресс, 1984.
6. Телия. В.Н. О специфике отображения мира психики и знания в языке. Сб.: “Сущность, развитие и функции языка”. – М.: Наука, 1987.
7. Постовалова В.И. Язык и человек в лингвофилософской концепции В.Гумбольдта. “Сущность, развитие и функции языка”. – М.: Наука, 1987.
8. Верецагин Е.М., Костоморов В.Г. Лингвострановедческая теория языка. – М.: Русский язык, 1980.
9. Мюллер М. Сравнительная мифология. В.кн: “Хрестоматия по теории литературы”. – М.: Просвещение, 1982.

(Тақризчи: С.Мўминов, филология фанлари доктори, профессор).